

รูปแบบการปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท*

THE PRACTICAL MODEL OF BODHISATTVA L AITY IN MAHAYANA BUDDHISM

ทศพร คุ่มภัย

Thotsaporn Koompai

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: jenchoun@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความหมาย เป้าหมาย พัฒนาการ แนวคิด และอิทธิพลของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาแนวทางการปฏิบัติ คฤหัสถ์โพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 3) เสนอรูปแบบการปฏิบัติตนตามแนวทาง คฤหัสถ์โพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษา ข้อมูลจากพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วจึง นำข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ เพื่อให้ได้เนื้อหาสอดคล้องตามลำดับ ผลการศึกษาวิจัยพบว่าการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ เป็นรูปแบบการปฏิบัติตนของคฤหัสถ์ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับพัฒนาการ ของพระพุทธศาสนาเถรวาทโดยมีบทบาทในการปฏิบัติรักษาเผยแผ่ปกป้องพระพุทธศาสนา ควบคู่กับการใช้ชีวิตทางโลก ผู้วิจัย พบว่า คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้วางแนวการ ปฏิบัติ 2 ส่วน คือ 1) หลักธรรมที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ได้แก่ โพธิสัตว์จริยา เป็นต้น และ 2) การปฏิบัติไตรสิกขาและโพธิสัตว์ศีล โดยเลือกปฏิบัติโพธิสัตว์ศีลชนิดที่ เหมาะสมกับแนวทางการดำเนินชีวิตของตน รูปแบบการปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ สามารถปฏิบัติได้ 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) รับรู้แนวทางการปฏิบัติ 2) แรงจูงใจต่อการเข้าสู่ กระบวนการปฏิบัติ 3) การตัดสินใจเลือกแนวทาง 4) การเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติ 5) การดำเนินอยู่บนแนวทางการปฏิบัติ 6) การสร้างคุณลักษณะภายในและภายนอก และ 7) การ สร้างความมั่นคงต่อการปฏิบัติอยู่บนแนวทางของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ คฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงต้องทำ สร้างความพร้อมทั้งทางโลกและทางธรรมด้วยการเรียนรู้ ประกอบอาชีพ ดำรงชีวิตด้วยปัจจัย

* Received April 11, 2022; Revised May 23, 2022; Accepted June 18, 2022

4 ปฏิบัติต่อครอบครัวและสังคมตามกรอบของหลักธรรมและวินัยตามแบบพระโพธิสัตว์ โดยมุ่งสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น พร้อมอุทิศความดีทั้งปวงเพื่อเป้าหมายในพระโพธิญาณเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: รูปแบบการปฏิบัติ, แนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์, พุทธศาสนamahayan

Abstract

The objectives of this research article were to: 1) study meanings, objectives, development, ideas and influences of layman Bodhisattva in Mahayana Buddhism, 2) study the practical guidelines of layman Bodhisattva in Mahayana Buddhism, and 3) to propose the model of practical guidelines of layman Bodhisattva in Mahayana Buddhism. This research employed the qualitative research methodology done by studying documents Chinese version of Mahayana *Tipitaka* including other related documents and then the analysis of collected data was done to meet the expected relevance. In the research, it was found that the practices of layman Bodhisattva imply laity's practices which might be developed at the time of the development of Mahayana Buddhism where its roles, preservations, propagations and protections of Buddhism are followed while living household life. It was also found by a researcher that the two types of practical guidelines were already laid down in Mahayana Buddhist scriptures as follows: 1) the principles of Dhamma which are relevant to layman Bodhisattva's practices, Bodhisattvacariyā, and 2) following threefold training and Bodhisattvasīla by which the precept is chosen to observe in accordance with one's ways of living life. Then, the practical model accorded with layman Bodhisattva could be observed through seven steps: 1) realization of the practical guidelines, 2) motivation to enter the practical processes, 3) making decision while choosing the given guidelines, 4) initiating the practical processes, 5) moving on the practical guidelines, 6) building up the internal and external attributes, and 7) sustaining its move on the practical guidelines of layman Bodhisattva. By virtue of these, layman Bodhisattva is required to be prepared by both worldly and supramundane matters through learning, working and living life by means of four requisites whereby he could behave toward family and society in accordance with Dhamma and Vinaya of Bodhisattva's ways of life with a view

to providing the great deal of benefit to oneself and others whereby all goodness could be solely dedicated to the goal of enlightenment.

Keywords: the practice model, guidelines of layman Bodhisattva, Mahayana Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนามหายานมีเป้าหมายในการปฏิบัติสูงสุด คือ การบรรลุพระโพธิญาณตามแบบพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ดังนั้น จึงวางแนวทางการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนด้วยวิธีการบำเพ็ญตนแบบพระโพธิสัตว์ (เซเอม แก้วคล้าย, 2547) ได้แก่ การตั้งโพธิจิต บำเพ็ญโพธิสัตว์จริยา สร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น พร้อมอุทิศความดีทั้งปวงตลอดการปฏิบัติเพื่อพระโพธิญาณในอนาคต ด้วยเหตุนี้บรรพชิตผู้ปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวจึงถูกเรียกว่าบรรพชิตโพธิสัตว์ 出家菩萨 (อู เจีย ผู ซ่า) ส่วนฆราวาสผู้ครองเรือนผู้สมารถตามแนวทางดังกล่าวได้ถูกเรียกว่าคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 在家菩萨 (จ้ายเจียผูซ่า) คฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงกลายมาเป็นคำเรียกผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนามหายาน ซึ่งได้สมารถตามแนวทางการปฏิบัติธรรมตามรูปแบบของพระโพธิสัตว์ ได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา ผู้ได้ยึดหลักการดำเนินชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรมตามหลักการของโพธิสัตว์จริยา (日本东京大藏经刊行会, 1998) โดยผู้ที่ได้สมารถตามแนวทางโพธิสัตว์นี้ได้ชื่อว่าโพธิสัตว์ในฐานะผู้เรียนรู้สู่ความรู้แจ้ง ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญ คือ โพธิหรือ ความตื่นรู้ และปฏิบัติตนด้วยการสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ แนวทางการปฏิบัติตนของคฤหัสถ์ตามรูปแบบดังกล่าวได้ปรากฏหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายานจำนวนมาก เช่น อุบาสกศีลสูตร รัตนกฐินสูตร อุครปริปจฉาสสูตร โพธิสัตว์กุศลศีลสูตร และโยคอาจารย์ศาสตราจารย์ เป็นต้น

พระพุทธศาสนามหายานได้ให้ข้อสังเกตว่าได้ อติชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในหลายภพชาติได้เคยครองตนเป็นคฤหัสถ์พร้อมทั้งบำเพ็ญบารมีเพื่อความหลุดพ้นที่ส่งผลต่อการตรัสรู้ในที่สุด (星云大师, 1995) ดังนั้น จึงเห็นความสำคัญของ อุบาสก อุบาสิกา เป็นพิเศษ เพราะเหตุผลว่าคฤหัสถ์เป็นผู้ซึ่งมีปกติเลี้ยงชีพด้วยการประกอบกิจการงาน ดูแลครอบครัว พร้อมทั้งมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังสามารถใช้ชีวิตใกล้ชิดกับบุคคลต่างๆ ในสังคม ซึ่งส่งผลให้มีโอกาสในการสร้างบารมีและเข้าใจชีวิตทั้งความสุขและความทุกข์ที่ปรากฏอยู่จริงในการดำเนินชีวิตของบุคคล (สุชาติ หงษา ดร, 2550) เพราะเหตุนี้ คัมภีร์จึงมีความเห็นว่าการปฏิบัติตนของคฤหัสถ์ในบางโอกาสสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนาได้สะดวกกว่าการครองเพศบรรพชิต เช่น การบำเพ็ญทานด้วยทรัพย์และสิ่งของ เป็นต้น (日本东京大藏经刊行会, 1998) ดังนั้น จึงเป็นโอกาสที่คฤหัสถ์จักสามารถสร้างประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น

ได้ง่าย เช่นเดียวกับการหว่านเมล็ดบนท้องนา (เสถียรโพธิ์นันทะ, 2544) และ การสร้างบ้านบนผืนดิน (萧振士, 2017) ย่อมอยู่ในฐานะทำให้เกิดความงอกงามในบารมีได้

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาหายานมีความเห็นว่าผู้ปฏิบัติตนตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ควรศึกษาชีวิตของสมณะ (พระพรหมบัณฑิต, 2561) เช่น ศึกษาวินัยของสมณะและนำวินัยและคุณธรรมบางประการของสมณะที่ตนสามารถประพฤติได้นำมาปฏิบัติ (เสถียรโพธิ์นันทะ, 2544) เช่น การรักษาศีลพรหมจรรย์ การระงับกามารมณ์ เป็นต้น ดังนั้น คัมภีร์ในหมวดวินัยจึงมีโพธิสัตว์ศีลบางชุดที่บรรพชิตและคฤหัสถ์สามารถรับปฏิบัติร่วมกันได้ ในทางเดียวกัน ข้อปฏิบัติเรื่องโพธิสัตว์ศีล และหลักเกณฑ์การปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระโพธิสัตว์มีการแสดงไว้อย่างมากมาย โดยมีปัจจัยแวดล้อมที่ต่างกัน ทำให้ข้อปฏิบัติเรื่องโพธิสัตว์ศีลและหลักธรรมบางประการสำหรับการปฏิบัติตามแนวทางนี้มีความแตกต่าง เช่น โพธิสัตว์ศีลจากคัมภีร์มหายานพรหมชาลสูตรสนับสนุนการครองเพศพรหมจรรย์ ส่วนโพธิสัตว์ศีลจากคัมภีร์อุบาลกสิณสูตรและคัมภีร์โยคจารย์มิได้มุ่งเน้นเรื่องพรหมจรรย์ หากแต่มีการระบุเพียงว่าพึงถืออุโบสถศีลในวันอุโบสถอย่างน้อยเดือนละ 6 วัน (日本东京大藏经刊行会, 1998) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโพธิสัตว์ศีลที่มีการระบุเรื่องการถือมังสวิรัตและไม่ระบุเรื่องมังสวิรัต พร้อมทั้งข้อปฏิบัติประการอื่นที่แตกต่าง อาทิ การปฏิบัติต่อคู่ครองและบุตร การบริหารความต้องการตามธรรมชาติ เช่น เพศสัมพันธ์ เป็นต้น

ผู้วิจัย มีความสนใจในประเด็นดังกล่าว และมุ่งที่จะศึกษาข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ และเสนอรูปแบบการปฏิบัติภายใต้หลักการ แนวคิดเรื่องคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายานให้เห็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจน ที่สามารถนำไปเป็นรูปแบบของการปฏิบัติของผู้ครองเรือนได้จริง และเป็นทางเลือกหนึ่งของการปฏิบัติธรรมและการสร้างประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาในฐานะของผู้ครองเรือน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงความหมาย เป้าหมายในการปฏิบัติ พัฒนาการ แนวคิด และอิทธิพลของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายาน
2. เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหายาน
3. เพื่อเสนอรูปแบบการปฏิบัติตนตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนาหายาน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาจากเอกสารทั้งภาษาไทยและภาษาจีน โดยปฏิบัติตามขั้นตอนในการดำเนินการ ดังนี้

1. การรวบรวมข้อมูล รวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกมหายานภาคภาษาจีน

ฉบับตำเจิ้งชินชีวต้าจั้งจิง (日本东京大藏经刊行会, 1998) เป็นหลัก พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาทจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นข้อมูลที่ได้ถูกอ้างอิง หรือ ปรากฏความสัมพันธ์อยู่ในคัมภีร์ งานเขียน เอกสารของพระพุทธศาสนาหายาน พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ โดยรวบรวมจากคัมภีร์ชั้นรองเป็นส่วนเสริม คือ คัมภีร์ทศวิภาษาศาสตร์ คัมภีร์โยคจารภูมิศาสตร์ คัมภีร์มหายานศรัทธาปาทศาสตร์ เป็นต้น และรวบรวมจากเอกสารประเภทหนังสือ บทความ และงานวิจัย ที่เขียนโดยนักคิดและนักวิชาการทั่วไป ทั้งที่อยู่ในภาคภาษาไทยและภาษาจีน

2. การวิเคราะห์ นำข้อมูลที่ได้เรียบเรียงเป็นหมวดหมู่ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยพิจารณาความเหมือนและแตกต่างของข้อมูล ทำการเปรียบเทียบและพิจารณาข้อมูลที่มีความสัมพันธ์กัน สรุปข้อมูลพร้อมทั้งจัดแยกหมวดหมู่ข้อมูลที่มีความสัมพันธ์ไปในทางเดียวกัน

3. นำเสนอผลการวิจัย ด้วยการนำข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์และจัดลำดับหมวดหมู่แล้ว เสนอเป็นขั้นตอนตามลำดับวิธี ได้แก่ การเสนอรูปแบบตามลำดับขั้น และวิธีการปฏิบัติที่สอดคล้องกับข้อมูล พร้อมทั้งอภิปรายถึงผลที่ได้รับจากการวิจัย และให้การเสนอแนะเพิ่มเติม

4. นำเสนอผลการวิจัย ด้วยการนำข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์และจัดลำดับ หมวดหมู่แล้ว เสนอเป็นขั้นตอน พร้อมทั้งอภิปรายถึงผลที่ได้รับจากการวิจัย และให้การเสนอแนะเพิ่มเติม

ผลการวิจัย

การรวบรวมข้อมูล จากการศึกษาเอกสารทั้งภาคภาษาจีนและภาษาไทย พบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับคฤหัสถ์โพธิสัตว์ปรากฏอยู่ในเอกสาร 3 กลุ่มได้แก่ 1) เอกสารแนวคู่มือในการปฏิบัติตนของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ คือ ข้อมูลที่แสดงถึงแนวทางการปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์เป็นการเฉพาะ อาทิ คัมภีร์อุบาสกศีลสูตร คัมภีร์อุครปริปจฉาสูตร คัมภีร์วิมลเกียรตินิเทศสูตร คัมภีร์ศรีมาลาเทวีศรีนารทสูตร ข้อมูลข้างต้นมีลักษณะของการนำเสนอข้อมูลเรียงลำดับจากการปฏิบัติพื้นฐานจนถึงการปฏิบัติในขั้นสูง และเป็นกลุ่มข้อมูลที่แสดงออกให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อคฤหัสถ์ โดยระบุความสำคัญ การปฏิบัติ เกณฑ์การตัดสินวินัยและความประพฤติของคฤหัสถ์ไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น ข้อมูลในกลุ่มแรกจึงเหมาะสมสำหรับผู้เริ่มต้นปฏิบัติและการศึกษาข้อมูลพื้นฐานในเรื่องของคฤหัสถ์โพธิสัตว์เป็นเบื้องต้น 2) เอกสารซึ่งมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์โพธิสัตว์และแนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ข้อมูลในส่วนนี้ได้กล่าวถึงคฤหัสถ์โดยตรง แต่แสดงพฤติกรรมและแนวคิดของบุคคลที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์โพธิสัตว์ เช่น สัทธรรมปุณฑริกสูตร อมิตายุทธยานสูตร ลังกาวดารสูตร มหายานพรหมชาลสูตร วัชรปรัชญาปารมิตาสูตตร โพธิสัตว์กุศลศีลสูตร โยคจารภูมิศาสตร์ ทศภูมิวิภาษาศาสตร์ เป็นต้น ข้อมูลประเภทนี้แสดงแนวทางการปฏิบัติ เช่น โพธิสัตว์จริยา โพธิสัตว์ศีล อุดมการณ์พระ

โพธิสัตว์ การแต่งกายของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ เป็นต้น ซึ่งสามารถนำมาเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ และหาแนวทางร่วมในการสร้างรูปแบบของการปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ และ 3) เอกสารสร้างความเชื่อมโยงและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ ผลงานเขียนของนักวิชาการ ผู้ชำนาญการ ผู้รู้ บันทึก เอกสารประวัติศาสตร์ เช่น บันทึกภาษาจีน ได้แก่ หนังสือราชวงศ์ฮั่น (ฮั่นชู) บันทึกศากยวงศ์ ตำนานคฤหัสถ์ (จีซือจ้วน) เป็นต้น เอกสารดังกล่าวทำให้ทราบถึง ข้อมูลการกำเนิดของแนวคิดการปฏิบัติโพธิสัตว์ธรรมในเพศคฤหัสถ์ จนถึงการเผยแผ่แนวคิด และการปฏิบัติในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหายาน

วิเคราะห์ข้อมูล จากหลักฐานทั้ง 3 กลุ่ม ได้แสดงข้อมูลดังต่อไปนี้ คือ 1) ประวัติศาสตร์ ทางศาสนาของการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 2) คุณธรรมจริยธรรมสำหรับคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 3) หลักการเรื่องไตรสิกขาในแบบคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 4) โพธิสัตว์จริยา และ 5) หลักธรรมสำหรับการ ปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ จากข้อมูลเบื้องต้น ผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์และเอกสารทางประวัติศาสตร์ กล่าวไปในทางเดียวกันว่าการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์เกิดขึ้นมาอย่างชัดเจนร่วมกับ พระพุทธศาสนาหายาน ทำให้เห็นภาพรวมว่าหายานมีความต้องการให้พุทธบริษัท ตั้งเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ต่อการปฏิบัติของตน และเปลี่ยนแปลงการใช้ชีวิตทางศาสนาจากการออก สู่ป่าเพียงผู้เดียวมาเป็นการหันหน้าเข้าสู่สังคมด้วยการสร้างประโยชน์ร่วมกันเป็นกลุ่ม ในส่วน ของหลักการไตรสิกขาชี้ชัดว่าคฤหัสถ์และบรรพชิตสามารถปฏิบัติบางอย่างเหมือนกัน เช่น การ ถือโพธิสัตว์ศีลชุดเดียวกัน เป็นต้น โดยเน้นให้คฤหัสถ์พยายามศึกษาชีวิตของบรรพชิตและทำกิจ อันเป็นประโยชน์ที่สถานะของบรรพชิตไม่เอื้ออำนวย ซึ่งจะเห็นได้ว่าคฤหัสถ์ได้ถูกดึงเข้ามามี บทบาทสำคัญในหายานอย่างเห็นได้ชัด เป็นการแสดงให้เห็นว่าพุทธบริษัทมีความเสมอภาค กัน การครองเพศคฤหัสถ์สามารถสร้างประโยชน์แก่ศาสนาและสังคมได้อย่างกว้างขวาง

ผลของข้อมูลที่ได้ 1) คฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานมีความหมายถึง ผู้เรียนรู้สู่การรู้แจ้งในฐานะของผู้ครองเรือน มีเป้าหมายในการปฏิบัติเพื่อสร้างประโยชน์แก่ ตนเองและผู้อื่นทั้งทางโลกและทางธรรมด้วยวิธีของคฤหัสถ์ โดยมีพระพุทธภูมิเป็นเป้าหมายใน อนาคต ซึ่งคฤหัสถ์โพธิสัตว์มีพัฒนาการมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนาหายาน การปฏิบัติดังกล่าวมีแนวคิดที่สัมพันธ์กันได้แก่หลักการเรื่องโพธิจิต พุทธตา เป็นต้น การปฏิบัติ ดังกล่าวมีอิทธิพลต่อรูปแบบการปฏิบัติ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาหายาน และวัฒนธรรม ประเพณีในพระพุทธศาสนาหายาน 2) คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาหายานอาทิ อุปาสกศีลสูตร แสดงเรื่องโพธิสัตว์จริยาและโพธิสัตว์ศีลสำหรับคฤหัสถ์ผู้มีคู่ครอง คัมภีร์มหายานพรหมชาล สูตรแสดงโพธิสัตว์ศีลสำหรับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คัมภีร์คันทวยุทธสูตรแสดงการเรียนรู้และ แรงจูงใจของการปฏิบัติด้วยการอาศัยความประทับใจในบุคคลต้นแบบ 3) การปฏิบัติตนตาม แนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานสามารถเสนอเป็นรูปแบบได้ 7 ขั้นต้น ซึ่ง

เริ่มต้นจากการรับรู้จนถึงการสร้างความมั่นคงทางจิตใจต่อการปฏิบัติอยู่บนหนทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์

อภิปรายผล

ความหมาย เป้าหมายในการปฏิบัติ พัฒนาการ แนวคิด และอิทธิพลของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ผู้ครองเรือน อันได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา ผู้เข้าสู่กระบวนการปฏิบัติตนตามแบบพระโพธิสัตว์ (佛陀教育基金会, 2555) ด้วยการปฏิบัติหลักธรรม ไตรสิกขา ถือนิยัตตามแบบพระโพธิสัตว์ตามคติของพระพุทธศาสนา (日本东京大藏经刊行会, 1998) เป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ คือ การเข้าถึงความรู้อย่างแท้จริงแบบพระพุทธเจ้าเป็นเป้าหมายหลัก และมีเป้าหมายรองในการเป็นหลักประกันในการรู้แจ้งด้วยปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวก พร้อมทั้งการได้รับความสุขในสวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ หรือ การได้อัตภาพอื่นด้วยการมีคุณสมบัติพิเศษกว่าบุคคลที่อยู่ในอัตภาพเดียวกัน เป็นการรับรองว่าผู้ปฏิบัติย่อมได้รับประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต (杰操大师, 2002)

หลักฐานจากข้อมูลที่ได้ศึกษาชี้ให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์มีพัฒนาการมาจากวิธีการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในฐานะอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาท (释印顺, 2011) เมื่อพระพุทธศาสนาขยายได้ก่อตัวขึ้นแนวคิดเรื่องการปฏิบัติโพธิสัตว์ปฏิบัติได้รับความนิยมและมีพัฒนาการควบคู่ไปกับพระพุทธศาสนาด้วย (星云大师, 1995) โดยแนวทางดังกล่าวเปลี่ยนแปลงเป้าหมายจากการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลแบบพระสาวก มาสู่การปฏิบัติเพื่อเป้าหมายในพระโพธิญาณ คือ การมีความรู้แจ้งแบบพระพุทธเจ้า (วสิน อินทสระ, 2550) พร้อมทั้งอาศัยหลักการปฏิบัติของพระโพธิสัตว์ในอดีต และวิธีการปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาในยุคดังกล่าว กำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ต่อเมื่อมีคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาอย่างเป็นแบบฉบับ วิธีการในการปฏิบัติของคฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงถูกจัดอย่างเป็นแบบแผน (杰操大师, 2002) เมื่อแนวคิดดังกล่าวได้แผ่เข้าสู่จีนประชาชนเรียนรู้การปฏิบัติตามแนวคิดแบบพระโพธิสัตว์ด้วยการสวดพระนามพระพุทธเจ้าและบริโภคมอาหารมังสวิรัตพร้อมกับทำอโศกศีล (星云大师, 1995) เมื่อมีการแปลพระสูตรเป็นภาษาจีนอย่างเป็นทางการ จึงมีการเผยแผ่ให้มีการปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ และสมาทานโพธิสัตว์ศีลอย่างเป็นรูปแบบ แนวทางการปฏิบัติของคฤหัสถ์ในยุคที่พระพุทธศาสนาขยายแผ่เข้าสู่จีน ได้วางแนวทางอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งแสดงวิธีการปฏิบัติของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ผู้เป็นบุคคลแบบอย่างที่น่าปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากผลของการวิจัยจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาหายนามีจุดประสงค์สำคัญที่จักผลักดันให้ผู้ครองเรือนได้เข้ามามีบทบาทในพระพุทธศาสนามากขึ้นกว่าในยุคต้น โดยใช้วิธีชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายของการปฏิบัติธรรมที่เป็นอุดมคติอันยิ่งใหญ่ และให้การอบรมผ่านคัมภีร์สำคัญยังให้คฤหัสถ์ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเอง อาทิ 1) คำสอนว่าด้วยศักยภาพภายในที่สามารถฝึกฝนจนนำไปสู่ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ได้ (林国营, 2550) 2) ความเสมอภาคในการรักษาและขับเคลื่อนพระพุทธศาสนา 3) การเข้าถึงธรรมได้ตามศักยภาพของตน และ 4) ความสามารถในการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและสังคมอย่างกว้างขวางได้ในฐานะของผู้ครองเรือน (日本东京大藏经刊行会, 1998)

ตามข้อมูลของผลการวิจัยจักเห็นว่า พุทธบริษัทผู้ปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ตามความหมายของพระพุทธศาสนาหายนามีได้เป็นเพียงผู้ครองเรือนที่เลี้ยงชีวิตตนและครอบครัว หรือ เป็นผู้รับใช้พระพุทธศาสนาในฐานะทาสเทวานั้น หากแต่ฐานะของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ตามการอธิบายของคัมภีร์มหายาน คือ ผู้มีศักยภาพในการรักษา ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นผู้ประกาศพระธรรมพร้อมกับการสร้างประโยชน์ให้แก่สังคม ฐานะของคฤหัสถ์ตามนัยของคฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงมิได้เป็นเพียงผู้ทำตามบรรพชิตเท่านั้น หากแต่เป็นผู้ดูแลบรรพชิตและสามารถปฏิบัติกิจทางธรรมบางประการในที่ที่บรรพชิตไม่สามารถเข้าถึงได้ (พระพรหมบัณฑิต, 2561)

การปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์มีแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หลักการเรื่องโพธิชาต โพธิจิต และโพธิสถวยาน โดยหลักการทั้ง 3 สนับสนุนให้บุคคลเชื่อมั่นในศักยภาพของตนในความสามารถที่จักตรัสรู้ตามแบบปัญญาของพระพุทธเจ้า โดยมีการปฏิบัติตนตามแบบพระโพธิสัตว์เป็นเครื่องมือในการนำไปสู่ความสำเร็จในเป้าหมายดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดและการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์มีอิทธิพลต่อรูปแบบการปฏิบัติของคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาหายนารวมทั้งการกำหนดวินัยสำหรับคฤหัสถ์ตามแบบวิธีการของพระโพธิสัตว์ นอกจากนี้การปฏิบัติดังกล่าวยังส่งผลต่อศิลปวัฒนธรรมและประเพณีในพระพุทธศาสนา เช่น การแต่งกาย การสร้างปฏิมากรรม เป็นต้น (普慧莲社, 1981)

อิทธิพลดังกล่าวส่งผลให้ผู้ครองเรือนที่เป็นพุทธมามกะเกิดการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายในการปฏิบัติตน คือ จากการมุ่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตนและการสร้างประโยชน์แก่ตนเอง เปลี่ยนเป็นเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้นไปพร้อมกับมหาชนและสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นไปพร้อมๆ กันตามวลีที่ปรากฏว่า “รสแรกเพื่อตน รสที่สองเพื่อผู้อื่น” และ “ประการที่หนึ่งปรารถนาพระพุทธมรรค ประการที่สองโปรดปวงสรรพสัตว์” เพราะเหตุนี้ คฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวจึงถูกขนานนามว่าโพธิสัตว์ในฐานะผู้เรียนรู้สู่ความรู้แจ้ง โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมายสูงสุด

ปรากฏการณ์สำคัญที่ปรากฏขึ้นในพระพุทธศาสนาหายานจากกรณีนี้ คือ คฤหัสถ์ได้รับการให้เกียรติเรียกว่าโพธิสัตว์ แม้จักเป็นเพียงผู้เรียนรู้และปฏิบัติแบบผู้ฝึกหัด แต่ด้วยวิธีนี้หลักการฐานจากการวิจัยในส่วนของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหายาน ได้ชี้ให้เห็นว่า คฤหัสถ์ได้เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนพระพุทธศาสนามากขึ้น โดยเฉพาะการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น การแปลพระสูตร การจารพระสูตร เป็นต้น นอกจากนี้ จากหลักฐานบันทึกยังแสดงให้เห็นชัดว่าผู้ปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์มีความสามารถเป็นอย่างยิ่งในการรักษาศีล ปฏิบัติพุทธาณูสติ และในบางรายยังสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้แก่คฤหัสถ์รุ่นหลังอีกด้วย

ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากรูปแบบการปฏิบัติของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ซึ่งคัมภีร์มหายาน อาทิ อุบาทสกลสูตร วมลเกียรตินิเทศสูตร และอุครปริยจกณาสสูตร เป็นต้น ได้ชี้ชัดว่าคฤหัสถ์โพธิสัตว์จักต้องปฏิบัติธรรมด้วยการเรียนรู้ทั้งโลกียะและโลกุตระ เป็นผู้อยู่ในสังคมทั้งทางโลกและทางธรรม สร้างความสมดุลให้แก่สังคมทั้งสอง พร้อมทั้งอยู่ทางโลกอย่างไม่แปดเปื้อน อยู่ทางธรรมอย่างไม่ละทิ้งอุดมการณ์ ดังนั้น คฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงไม่มุ่งจักบรรลุดับกิเลสในปัจจุบันชาติ แต่จักต้องควบคุมกิเลสของตนใช้เป็นเพียงเชื้อไฟเพื่อจุดประทีปส่องแสงสว่าง ดังนั้น คฤหัสถ์โพธิสัตว์แม้มิได้สละกิเลสให้หมดไป แต่สามารถควบคุมอยู่ด้วยสติและสร้างสรรค์ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสังคมได้ (日本东京大藏经刊行会, 1998) เพราะเหตุนี้จึงมีผู้ศรัทธาปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง และแพร่หลายในทุก ๆ สังคม ดังปรากฏในบันทึกราชวงศ์ฮั่นและตำนานคฤหัสถ์ว่ามีผู้สมทานแนวทางนี้ทั้งบุคคลผู้เป็นพระราชวงศ์ ข้าราชการ บัณฑิตและประชาชนทั่วไป

ในส่วนนี้ ผู้วิจัย มีความเห็นว่า การปรากฏขึ้นของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายาน เป็นการสอดคล้องกับแนวคิดของมหายานเองที่มุ่งเอาบุคคลในอุดมคติมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตน ซึ่งหมายถึง พระโพธิสัตว์ในฐานะอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ซึ่งแน่นอนว่าพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกล้วนปรากฏการบำเพ็ญบารมีในฐานะที่เป็นคฤหัสถ์อยู่เป็นจำนวนมาก กับทั้งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องโพธิจิต พุทธภาวะ ที่มีอยู่ในบุคคลผู้ซึ่งสร้างสมเหตุปัจจัยแห่งการรู้แจ้ง การที่มหายานส่งเสริมให้คฤหัสถ์เข้ามามีบทบาทและมีส่วนในการปฏิบัติโพธิสัตว์จริยาจึงเป็นการส่งเสริมแนวคิดข้างต้น ซึ่งเป็นการยอมรับร่วมกันว่าธาตุแห่งความรู้แจ้งย่อมมีอยู่ในตัวของคฤหัสถ์ และเมื่อคฤหัสถ์เข้ามาปฏิบัติย่อมสามารถมีผลเป็นความสำเร็จทางธรรมได้เช่นกัน อนึ่ง ผู้วิจัยพิจารณาตามหลักฐานประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหายานเห็นว่า การกำหนดแนวทางสำหรับคฤหัสถ์อย่างเป็นระบบสามารถช่วยให้มหายานมีกำลังของคฤหัสถ์ที่มีคุณภาพ และด้วยการส่งเสริมเรื่องโพธิสัตว์จริยา ย่อมสามารถทำให้สังคมมหายานมีบุคคลากรผู้มีจิตอาสาที่สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางโลกและทางธรรมได้ด้วยความเสียสละ ซึ่งอาจเป็นปัจจัยให้พุทธบริษัทเกิดความเข้มแข็ง

แนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธานามายาน ผู้วิจัยพบว่า คัมภีร์ในพระพุทธานามายานได้แสดงแนวทางในการปฏิบัติไว้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) แนวทางการปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์โพธิสัตว์ บุคคลสามารถเข้าสูการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ได้ด้วยการอาศัยความประพฤตินโปธิสัตว์จริยา จากนั้นจึงดำเนินอยู่บนแนวทางการปฏิบัติด้วยการปฏิบัติธรรมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์และเป้าหมายตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ เช่น การเข้าถึงพระรัตนตรัยทั้งภายในและภายนอก (日本东京大藏经刊行会, 1998) การปฏิบัติตามหลักธรรมตามแบบอย่างของพระโพธิสัตว์ เช่น การบริโภคมังสวิรัติด้วยจิตเมตตาสงสารสรรพสัตว์ เป็นต้น คัมภีร์ได้ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติภายนอกและภายใน โดยมุ่งหวังให้ผู้ปฏิบัติสามารถมีความเข้าใจในเจตนารมณ์ของธรรม และการเข้าถึงธรรมชาติของความเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งสามารถทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติธรรมได้ด้วยความสมบูรณ์ทั้งกาย วาจา ใจ ความคิด และความรู้สึก 2) แนวทางการปฏิบัติไตรสิกขาและโพธิสัตว์ศีลสำหรับคฤหัสถ์โพธิสัตว์ นอกจากคฤหัสถ์โพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติศีลตามแบบคฤหัสถ์โดยทั่วไป ยังมีความจำเป็นในการสมาทานโพธิสัตว์ศีล จึงจักได้รับการยอมรับว่าเข้าสูการปฏิบัติโพธิสัตว์ธรรมอย่างสมบูรณ์ โดยโพธิสัตว์ศีลสำหรับคฤหัสถ์สามารถจำแนกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ สำหรับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ปฏิบัติสัมพันธ์กับการสั่งสอน และการเป็นผู้ครองเรือนผู้มีโลกียวิสัยตามปกติ คฤหัสถ์โพธิสัตว์ควรเลือกปฏิบัติโพธิสัตว์ศีลตามรูปแบบที่เหมาะสมกับตนเอง โดยสามารถสมาทานโพธิสัตว์ศีลได้ 2 วิธี คือ สมาทานด้วยตนเอง และสมาทานจากพระภิกษุ (日本东京大藏经刊行会, 1998)

หลักการสำคัญในส่วนนี้ ได้แก่ หลักการเรื่องโพธิจิตที่มีผลต่อการยกฐานะของบุคคลผู้เป็นผู้ครองเรือนปกติ ให้เข้ามาตั้งอยู่ในฐานะของโพธิสัตว์ด้วยการตั้งโพธิจิต ผู้วิจัยพบว่า โพธิจิต มิใช่มีอยู่ในบุคคลหรือสรรพสัตว์ทุกคน มีความแตกต่างจากความหมายของอาตมัน หรือสภาวะของพระผู้เป็นเจ้าที่ปรากฏอยู่ในตัวสรรพสัตว์ หากแต่คัมภีร์อุบาสกศีลสูตรชี้ชัดว่าโพธิจิต คือ ผลของปัจจัยในการสร้างสมกุศลกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะกุศลกรรมที่สัมพันธ์กับปัญญาแห่งการตื่นรู้ และเป็นปัจจัยมาจากคุณธรรมแห่งความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว มีความคิดที่จักแก้ปัญหา หรือ คำนึงวิธีการเพื่อสร้างสรรค์ความรู้ให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลสามารถบังเกิดโพธิจิตได้เมื่อปัจจัยถึงพร้อม แม้บุคคลทั่วไปจักยังไม่มีโพธิจิต หากแต่สามารถสร้างโพธิจิตได้ด้วยการสร้างสมปัจจัยอันเป็นกุศลและคุณธรรมซึ่งมีลักษณะดังเบื้องต้น คัมภีร์ชี้ว่า “ผู้ตั้งโพธิจิตได้ชื่อว่าโพธิสัตว์” (日本东京大藏经刊行会, 1998) ดังนั้น การตั้งโพธิจิตจึงถือเป็นประตูนำไปสู่การปฏิบัติโพธิสัตว์จริยา โพธิสัตว์ศีล ธรรมสำหรับโพธิสัตว์ และคุณธรรมแวดล้อมประการอื่น หากขาดการตั้งโพธิจิตแล้วย่อมทำให้การประพฤติโพธิสัตว์จริยาทั้งปวงตกไปด้วย ทั้งการปฏิบัติไตรสิกขาก็ย่อมจัดว่าเป็นการประพฤติเพื่อส่วนตน ดังนั้น แนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์จึงขาดการปฏิบัติเรื่องโพธิจิตไม่ได้

ผู้วิจัยได้พิจารณาข้อมูลเรื่องโพธิสัตว์ศีลจากเอกสารเรื่องปาฏิโมกข์ของอุตรนิกาย พบว่า โพธิสัตว์ศีลที่ปรากฏในเอกสารดังกล่าวเป็นโพธิสัตว์ศีลซึ่งมีที่มาจากคัมภีร์มหายาน พรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้รักษาพรหมจรรย์ จากหลักฐานชุดนี้อาจทำให้เกิดการลงความเห็นว่าผู้สมทานโพธิสัตว์ศีลโดยเฉพาะผู้ครองเรือนทุกคนจำเป็นต้องรักษาพรหมจรรย์ คือ ตัดขาดจากการมีเพศสัมพันธ์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งทำให้คฤหัสถ์มีการปฏิบัติในข้อนี้ที่ใกล้เคียงกับปาฏิโมกข์ของพระภิกษุ จากหลักฐานที่ค้นพบในคัมภีร์พระไตรปิฎกมหายาน ทำให้ผู้วิจัยพบว่า โพธิสัตว์ศีลมีหลายประเภท เฉพาะที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยนี้มีถึง 6 ประเภท มีที่มาจากคัมภีร์ที่แตกต่างกัน และสามารถรับปฏิบัติได้ตามความเหมาะสมของตนเอง อาทิ โพธิสัตว์ศีลจากคัมภีร์โพธิสัตว์กุศลศีลสูตร คัมภีร์โยคาวจรภูมิศาสตร์ ไม่ปรากฏเรื่องการวิรติ กาม คัมภีร์อุบาสกศีลสูตร ปรากฏเพียงการไม่ประพฤตินิเวศในกามและละเว้นกามกิจในวันอุโบสถ ไม่เสพสังวาสในสถานที่และกาลอันไม่ควร เป็นต้น โดยเฉพาะในคัมภีร์หลังนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีการระบุไว้อย่างชัดเจนว่า หากโพธิสัตว์ไม่ดูแลครองของตนให้มีความสุขตามควร จัดว่าเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ คฤหัสถ์โพธิสัตว์เป็นผู้ดูแลภรรยา บุตรธิดา และสอนเรื่องทางโลกเช่นการครองเรือนแก่บุตรธิดาพร้อมทั้งศิษย์ของตนด้วย

คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาหลายแห่งให้ความสำคัญในการปฏิบัติสมาธิด้วยวิธีการของสมถกรรมฐานและวิปัสณากรรมฐาน โดยมุ่งเน้นการเจริญพุทธานุสติ อัมปมัญญาจิต ด้วยการภาวนาพระนามพระพุทธเจ้า และการแผ่ความปรารถนาดีให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย พร้อมทั้งตั้งตนอยู่ในสติปัฏฐาน 4 อย่างต่อเนื่อง คฤหัสถ์โพธิสัตว์ควรปฏิบัติให้สำเร็จทั้งฉานและญาณ มีความชำนาญในฉาน 4 เป็นต้น

คัมภีร์แนะนำให้คฤหัสถ์โพธิสัตว์สร้างปัญญาด้วยวิธีฟัง คิด และปฏิบัติ ทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรม ได้แก่ การมีความรู้ในการดำรงชีวิต ใช้ชีวิต และประกอบอาชีพ สามารถใช้ความรู้ทางโลกเพื่อสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น พร้อมชวนชวนศึกษาพระสูตรมหายานเพิ่มพูนกุศล ทำลายกิเลส เป็นต้น

ผู้วิจัยพบว่า ความมุ่งหมายในการสร้างคุณสมบัติภายในจิตใจและคุณสมบัติภายนอกของผู้ปฏิบัติ ผู้วิจัยพบว่า ความมุ่งหมายดังกล่าวถูกสอดแทรกและตั้งเป็นประเด็นใหญ่ในการปฏิบัติทุกๆขั้นตอน อาทิ การตั้งโพธิจิต กាตั้งปณิธาน การเข้าถึงพระรัตนตรัย การสร้างประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น และการถือมั่งสวัริติ เป็นต้น คัมภีร์มีความมุ่งหมายว่าผู้ปฏิบัติจักสามารถปฏิบัติธรรมตามหัวข้อต่างๆ ด้วยความเข้าใจอย่างลุ่มลึก ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้วิเคราะห์ ถอดถอน และนำไปผนวกกับความรู้สึกร่วมตามธรรมชาติที่เรียกว่า “หัวใจของพระโพธิสัตว์” ซึ่งอาจจกกล่าวได้ว่าคัมภีร์มุ่งหมายให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจและปฏิบัติออกมาจากใจจริง หรือที่เรียกว่า “ออกมาจากใจ” การปฏิบัติดังนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติด้วยความ

เป็นธรรมชาติ เกิดจากสัญชาตญาณแห่งความเมตตากรุณา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นจิตใต้สำนึกของคุณลักษณะแห่งโพธิสัตว์ คุณสมบัติดังกล่าวคัมภีร์เรียกว่าโพธิสัตว์ผู้เที่ยงแท้

รูปแบบการปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา วิทยุวิจัยอาศัยความสัมพันธ์ของข้อมูลในส่วนของแนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ และหลักการที่เกี่ยวข้อง ทำการวิเคราะห์และผลานข้อมูลจากส่วนของหลักธรรม ไตรสิกขา และโพธิสัตว์ศีลได้เสนอขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติออกเป็น 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การรับรู้แนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 2) แรงจูงใจในการเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 3) การตัดสินใจเลือกแนวทางการปฏิบัติแบบคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 4) การเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 5) การดำเนินอยู่บนแนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 6) การสร้างคุณลักษณะภายนอกและภายในของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ และ 7) การสร้างความมั่นคงต่อการปฏิบัติอยู่บนแนวทางของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ โดยแบ่งเป็นระยะก่อนการเข้าสู่การปฏิบัติ การเริ่มต้นเข้าสู่การปฏิบัติ และการดำเนินอยู่บนแนวทางของการปฏิบัติ

โดยการปฏิบัติในทุกขั้นตอนจะต้องคำนึงถึงหลักธรรม คุณธรรม โพธิสัตว์ศีล และหลักการที่เกี่ยวข้องเสมอ โดยให้ความสำคัญกับการปฏิบัติด้วยความเข้าใจในเจตนารมณ์ของธรรม และ ความเข้าถึงธรรม หรือ ความสามารถเข้าถึงธรรมชาติของธรรมนั้นๆ คฤหัสถ์โพธิสัตว์จะต้องแสดงออกภายนอกด้วยการกระทำ การพูด ด้วยการอาศัยคุณลักษณะภายในควบคู่กันเสมอ ได้แก่ ความคิดที่ประกอบไปด้วยเหตุผลทั้งเชิงศีลธรรมและเชิงจิตวิทยา เช่น การคิดบวก พร้อมทั้งการกำหนดความรู้สึกที่เกิดจากมโนธรรม หรือ จิตใจเบื้องต้น ทำให้สามารถปฏิบัติด้วยความเข้าใจ ใส่ใจ อย่างมีจิตวิญญาณของความเป็นโพธิสัตว์ เพื่อสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นเพื่อเป้าหมายในพุทธภูมิ

จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ธรรมนั้น เกิดขึ้นได้ด้วยกระบวนการของการรับรู้เป็นเบื้องต้น ซึ่งสามารถรับรู้แนวทางการปฏิบัตินี้จากการศึกษา การอยู่ร่วมกับสังคัมภีระมิตร และเกิดจากปัญญาของตนเอง โดยข้อมูลได้ให้ความสำคัญต่อโอกาสในการรับรู้ทั้ง 3 วิธีข้างต้น ทั้งนี้ยังต้องอาศัยโอกาสและปัจจัยแวดล้อมอย่างอื่นด้วย

ข้อมูลชี้ให้เห็นว่า บุคคลสามารถเข้ามาสู่การปฏิบัติได้ด้วยการอาศัยแรงจูงใจ ซึ่งคัมภีร์ได้แสดงให้เห็นว่าเกิดจากปัจจัยดังนี้ ได้แก่ บุคคลต้นแบบ ประสบการณ์ตรง และประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติ ดังเช่นสุนทรภู่แต่งโพธิจิตเพราะได้พบกับพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ผู้มีความสง่างาม มีปัญญา สามารถนำพาบุคคลจำนวนมากให้มีความรู้ เป็นผู้ควรแก่การเคารพ เป็นผู้มีความดีเต็ยและความกรุณา (日本东京大藏经刊行会, 1998) เพราะอาศัยปัจจัยในความประทับใจข้างต้นสุนทรภู่จึงเกิดความซาบซึ้งและปรารถนาจักปฏิบัติตนตามแบบพระมัญชุศรี

การตัดสินใจดังกล่าวนำไปสู่การเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติคุณหลักโพธิสัตว์ หรือ ประตูลู่ความเป็นคุณหลักโพธิสัตว์ จากข้อมูลของแนวทางการปฏิบัติคุณหลักโพธิสัตว์ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาหายานชี้ชัดว่า การเข้าสู่ประตูแห่งการปฏิบัติมีประเด็นที่ควรศึกษา 3 ประการ ได้แก่ 1) การยอมรับแหล่งความรู้ 2) วิธีการเริ่มต้น และ 3) การเข้าถึงภายใน โดยผู้ปฏิบัติเปิดใจยอมรับความรู้ในแนวทางของคุณหลักโพธิสัตว์ รับเอาพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่ง สามารถยอมรับในทฤษฎีของพระพุทธศาสนาได้ การยอมรับดังกล่าวเป็นทั้งการยอมรับด้วยความเข้าใจของตนเอง และสามารถแสดงออกภายนอกได้ด้วยการสร้างสัญลักษณ์แห่งการยอมรับ (越南佛学明月居士林, 2054) เช่น การปฏิญาณตนเป็นพุทธมามะ (日本东京大藏经刊行会, 1998) ซึ่งสามารถส่งต่อไปสู่กระบวนการสำคัญ คือ การตั้งเป้าหมายในการปฏิบัติ ได้แก่การตั้งโพธิจิต และการตั้งนโยบายในการปฏิบัติของตนเอง หรือ การตั้งปณิธาน

เมื่อการเข้าสู่ประตูแห่งการปฏิบัติคุณหลักโพธิสัตว์เริ่มขึ้น เป็นตัวชี้ชัดว่าจากนี้ต่อไปผู้ปฏิบัติจักต้องดำเนินอยู่บนแนวทางการปฏิบัติของคุณหลักโพธิสัตว์ ซึ่งครอบคลุมไปถึงการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ การปฏิบัติต่อครอบครัว การอยู่ร่วมกับสังคม และการปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนา ด้วยการอาศัยตัวแปรสำคัญของหลักการศีล สมาธิ ปัญญา หลักธรรม และคุณธรรมตามแบบคุณหลักโพธิสัตว์ เป็นผลให้คุณหลักโพธิสัตว์มีความจำเป็นต้องดำรงชีวิตประกอบอาชีพ ดูแลครอบครัว ปฏิบัติต่อสังคมและพระพุทธศาสนาในกรอบของศีลและธรรมตามแบบพระโพธิสัตว์ ส่งผลให้การดำรงชีวิตด้วยปัจจัย 4 ต้องผ่านการพิจารณาไตร่ตรอง เช่น การบริโภคอาหารมังสสัตว์ การใช้ยาที่ปราศจากชีวิตสัตว์ หรือ รับประทานยาที่มีส่วนประกอบของชีวิตสัตว์ด้วยการพิจารณาด้วยความเมตตากรุณา เล็งเห็นว่าเป็นไปเพื่อการรักษาโรคและยังอรรถภาพให้เป็นไปเพื่อการปฏิบัติธรรม ตั้งอยู่ในความคิดว่าเป็นดังการบริโภคบุตรของตน ย่อมไม่มีความยินดีหรือระแวงกับการบริโภคเช่นนี้ด้วยความขาดสติ และแน่นอนว่ากรอบข้างต้นได้ครอบคลุมไปถึงเรื่องเครื่องนุ่งห่มที่จักต้องปราศจากการใช้ส่วนประกอบของชีวิตสัตว์ และหากมีความจำเป็นต้องใช้จริงก็ย่อมต้องพิจารณาไปในทางเดียวกันกับข้างต้น

กรอบของศีลธรรมในแบบของพระโพธิสัตว์ที่เป็นตัวระบุวิธีการประกอบอาชีพของคุณหลักโพธิสัตว์ ซึ่งจากตัวแปรของศีลธรรมดังกล่าวส่งผลให้คุณหลักโพธิสัตว์ต้องประกอบอาชีพอยู่ในศีลธรรมและตั้งอยู่บรากฐานของความเมตตากรุณา เช่น การไม่ค้าชีวิตสัตว์ เนื้อสัตว์ อุปกรณ์ในการฆ่า ยาพิษ การไม่ค้ำมนุษย์ ไม่ค้ำประเวณี ทำการค้าด้วยการไม่คดโกง เช่น ใช้ตราซึ่งที่ได้มาตรฐาน ควรเลือกอาชีพที่ห่างไกลการฆ่า หรือ ห่างไกลจากการผิดกฎหมาย ซึ่งในที่นี้จะเห็นว่าอาชีพอย่างทหารและข้าราชการที่สัมพันธ์กับการฆ่าอาจจำเป็นต้องเป็นอาชีพที่ถูกละไว้ หากแต่มีเนื้อความจากคัมภีร์ในฝ่ายวินัยชี้ชัดว่า แม้อาชีพที่อยู่ในข่ายนี้ก็ย่อมสามารถปฏิบัติได้ (日本东京大藏经刊行会, 1998) หากแต่พึงทำการพิจารณาให้มากด้วยความคิดว่าตนปฏิบัติเพื่อการรักษาชีวิตของประชาชนภายในประเทศ มิได้มีความพึงพอใจต่อ

การทำลายชีวิตของผู้อื่น อนึ่ง ด้วยเหตุผลของอุดมการณ์โพธิสัตว์ย่อมมีผลทำให้อาชีพในกลุ่มดังกล่าวต้องรักษาใจให้เป็นกุศล ยินยอมต้องทำบาปทางกายเพื่อรักษาชีวิตของประชาชนเป็นหลัก

หลักการเรื่องเป้าหมายของการปฏิบัติตนตามแบบพระโพธิสัตว์ได้เล็งเห็นว่า พระโพธิสัตว์มีทั้งผู้เสื่อมจากโพธิจิตและไม่เสื่อมต่อโพธิจิต เพราะการปฏิบัติที่ยาวนานอย่างไม่มีกำหนดการสิ้นสุด หลักการ ในหลักธรรมและคุณธรรมของพระโพธิสัตว์จึงมีความพยายามในการหล่อหลอมให้คฤหัสถ์โพธิสัตว์สร้างความมั่นคงต่อการปฏิบัติอยู่บนแนวทางของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ด้วยการเสนอให้ปฏิบัติอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่สร้างแรงกระตุ้นในการปฏิบัติธรรม การเพิ่มศักยภาพของตนด้วยแนวคิดที่ว่าความไม่ก้าวหน้าคือความถดถอย ทบทวนเป้าหมายและปณิธานของตนเองสม่ำเสมอ ประกอบกิจกรรมสร้างเสริมกำลังใจแก่ตนเอง เช่น การปฏิบัติร่วมกับหมู่คณะ การสวดมนต์ภาวนาในคัมภีร์หรือบทสวดอันว่าด้วยแนวทางของพระโพธิสัตว์ และทำการแก้ไขเปลี่ยนแปลงความประพฤติที่ผิดพลาดให้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ควร

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การแก้ไขเปลี่ยนแปลง เนื่องด้วยมหายานให้ความเข้าใจว่าผู้ปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์อาจมีโอกาสมิติดพลาดทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ อาศัยตัวแปรเรื่องของสัมมาทิฐิเข้ามาจัดการในกระบวนการนี้ทำให้แนวทางในการปฏิบัติได้ทำการชี้ชัดว่า คฤหัสถ์โพธิสัตว์พึงเป็นผู้รู้จักความผิดและยอมรับผิด เพราะกระบวนการในการรู้ตัวว่าตนเองประพฤติผิดเป็นประตูสำคัญที่นำไปสู่การแก้ไขที่ถูกต้อง ทั้งนี้ เนื้อหาจากคัมภีร์ได้ชี้ชัดว่า คฤหัสถ์โพธิสัตว์พึงเป็นผู้มีสติตามรู้ หากตนต้องกระทำในสิ่งที่ผิดต่อแนวทางนี้ควรรู้ได้ด้วยตนเองว่ากำลังประพฤติในสิ่งไม่ชอบด้วยธรรม หลักการนี้ให้ความสำคัญกับการรักษาใจ พร้อมทั้งเน้นย้ำให้ผู้ปฏิบัติยอมรับเพื่อการแก้ไข และเน้นย้ำว่าบุคคลสามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีได้เสมอ ดังนั้น เมื่อเกิดความผิดพลาดแล้วพึงยอมรับแล้วแก้ไข พร้อมทั้งปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดังมาอยู่อย่างสม่ำเสมอ

องค์ความรู้ใหม่

จากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัย พบว่า รูปแบบการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา มหายานได้ปรากฏองค์ความรู้สำคัญอันสัมพันธ์กับการปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ และความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักการพร้อมทั้งประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มหายาน ดังต่อไปนี้

การเริ่มต้นปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มหายานมีการตั้งเป้าหมายอย่างชัดเจน จักเห็นได้ว่าขั้นตอนของการปฏิบัติโพธิสัตว์จริยานั้น ปรากฏขั้นตอนของการตั้งโพธิจิตและการตั้งปณิธานเข้ามาสัมพันธ์ในความตั้งใจเบื้องต้น ทั้งในส่วนของการเข้าถึงพระรัตนตรัยและหลักธรรมประการต่างๆ ล้วนมุ่งแสดงเป้าหมายของการปฏิบัติที่ชัดเจน คือ เป็นไปเพื่อพระโพธิญาณ และมุ่งนำความรู้ความสามารถและผลอันเกิดจากการปฏิบัตินำไปเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น

ซึ่งแสดงให้เห็นว่า รูปแบบของการปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิสัตว์นี้ มีการตั้งเป้าหมายในการปฏิบัติอย่างชัดเจน พร้อมเน้นย้ำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความตระหนักถึงความสำคัญและทิศทางในการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความตื่นตัวและรับรู้ถึงสิ่งที่ตนปฏิบัติอยู่เสมออย่างมีเป้าหมาย

หลักการสำคัญในพระพุทธศาสนาหายานซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบการปฏิบัติคฤหัสถ์
โพธิสัตว์มีความสัมพันธ์กับหลักการของพระพุทธศาสนายุคต้น หลักการสำคัญดังกล่าว เช่น ไตรลักษณ์ พระพุทธศาสนาหายานมีมุมมองว่าไตรลักษณ์เป็นทฤษฎีสำคัญของการปฏิบัติโพธิสัตว์จรรยา แสดงความเป็นพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิเสธเรื่องพระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง มนุษย์มีชีวิตเป็นไปได้ด้วยการกำหนดของตนเอง ทั้งแสดงว่าแม้แต่โพธิจิตย่อมเกิดจากเหตุปัจจัยแห่งกุศลมารวมกัน การเกิดมาบนโลกนี้มีได้เป็นไปเพราะการลิขิตของพระผู้เป็นเจ้า แต่เป็นไปตามกรรมที่ตนกระทำ เป็นต้น

การปฏิบัติโพธิสัตว์ธรรมในฐานะคฤหัสถ์ถือเป็นทางเลือกเพื่อการสร้างประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น จากการวิจัยได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาหายานได้ให้ความสำคัญในเป้าหมายแห่งโพธิและการปฏิบัติตนตามแนวทางของพระโพธิสัตว์ ซึ่งมุ่งประโยชน์ในการสร้างความดีต่อตนเองและผู้อื่น มหายานเห็นว่า การปฏิบัติธรรมอยู่ในเพศคฤหัสถ์เป็นการสร้างประโยชน์ให้แก่คนหมู่มากได้อย่างคล่องตัว ทั้งเป็นโอกาสที่จะได้สร้างบารมีได้อย่างเข้าถึง และสามารถปฏิบัติกิจบางประการที่บรรพชิตไม่สามารถปฏิบัติได้ การเป็นคฤหัสถ์มิได้ถูกกีดขวางต่อการตื่นรู้ ในทางตรงกันข้ามการอยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบคฤหัสถ์สามารถทำให้พิจารณาถึงธรรมของโลกได้อย่างเด่นชัด ในทางเดียวกัน เพราะการอาศัยการครองตนในแบบคฤหัสถ์ สามารถกำหนดวิธีเพื่อการสร้างประโยชน์ได้อย่างหลากหลาย อาทิ การแสดงธรรมด้วยกุศลโลบายโดยมิทำให้เกิดความแปลกแยก เป็นต้น

การปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์มุ่งเน้นจากความเข้าใจภายในไปสู่การปฏิบัติภายนอก จากการวิจัยทำให้ทราบว่า ทุกขั้นตอนของการปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิสัตว์แม้จักมีการปรากฏพิธีกรรมมารองรับในเกือบทุกขั้นตอน หากแต่แนวทางดังกล่าวมุ่งเน้นความเข้าใจ หรือความเข้าถึง ที่เกิดจากความรูสึกอย่างลึกซึ้ง อันเป็นคุณลักษณะของความเมตตากรุณาภายในจิตใจ แล้วจึงอาศัยความรู้ ความเข้าใจ ในความรู้สึกดังกล่าวแสดงออกมาเป็นการปฏิบัติ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติได้ตามแนวทางนี้จึงสามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติ สามารถเข้าถึงวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติได้อย่างชัดเจน ในทางเดียวกันผู้ปฏิบัติจากภายในจิตใจออกมาสู่ภายนอก จักสามารถลดละอกุศลได้ด้วยความเข้าใจในโทษของอกุศล เช่น ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน ทำให้จิตเศร้าหมอง เป็นต้น พร้อมกันนี้ความเข้าใจจากภายในทำให้สามารถสร้างกุศลอย่างมั่นคงและก้าวหน้า เช่น การถือมังสวิรัตได้ตลอดชีวิตเพราะเกิดความสงสารต่อชีวิตสัตว์ การรักษาโพธิสัตว์ศีลได้เพราะมีความปิตในการสร้างประโยชน์ เป็นต้น

สรุป/ข้อเสนอแนะ

รูปแบบของการปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์นพระพุทธานามหายาน คือ การผานวิธีการปฏิบัติใน 5 ส่วน ได้แก่ 1) โพธิสัตว์จริยา 2) หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติ คฤหัสถ์โพธิสัตว์ 3) การเข้าถึงพระรัตนตรัย 4) การปฏิบัติไตรสิกขา และ 5) การปฏิบัติโพธิสัตว์ ศีล โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทั้ง 5 ส่วนข้างต้น พร้อมด้วยการผานข้อมูลที่สัมพันธ์กัน ผู้วิจัย สามารถสร้างรูปแบบการปฏิบัติด้วยวิธีการ 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การรับรู้แนวทางการปฏิบัติ คฤหัสถ์โพธิสัตว์ 2) แรงจูงใจในการเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 3) การตัดสินใจ เลือกแนวทางการปฏิบัติแบบคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 4) การเริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติคฤหัสถ์ โพธิสัตว์ 5) การดำเนินอยู่บนแนวทางการปฏิบัติคฤหัสถ์โพธิสัตว์ 6) การสร้างคุณลักษณะ ภายนอกและภายในของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ และ 7) การสร้างความมั่นคงต่อการปฏิบัติอยู่บน แนวทางของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่ารูปแบบการปฏิบัติทั้ง 7 ขั้นตอน สามารถ จำแนกเป็นขั้นตอนสำคัญ 3 ช่วง ได้แก่ 1) การเรียนรู้และการตัดสินใจก่อนการปฏิบัติ 2) การ เริ่มต้นสู่การปฏิบัติ และ 3) การปฏิบัติอยู่บนแนวทางของคฤหัสถ์โพธิสัตว์ ผู้วิจัยศึกษาพบว่า ในแต่ละช่วงของการเรียนรู้จนถึงการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องปฏิบัติด้วยการผาน คุณลักษณะภายนอกและภายใน ทำการเข้าสู่วิธีการเริ่มต้นปฏิบัติ และปฏิบัติต่อตนเองและ บุคคลรอบข้างด้วยความประพฤติกายในกรอบของอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ด้วยวิธีการ แสดงออกอันสัมพันธ์กับคุณลักษณะภายในและภายนอกตามอย่าง “หัวใจของความเป็นพระ โพธิสัตว์” การปฏิบัติตามแนวทางคฤหัสถ์โพธิสัตว์ มุ่งหวังเพื่อการปฏิบัติในระยะยาว ดังนั้น จึง ควรสร้างความมั่นคงในการยืนหยัดอยู่บนแนวทางของการปฏิบัติ ด้วยความเข้าถึงเจตนารมณ์ ของธรรม จนถึงการสร้างฉันทะและลักษณะนิสัยแบบพระโพธิสัตว์ โดยปฏิบัติให้ถึงพร้อมทั้ง กาย วาจา ใจ ด้วยความรู้สึตามแบบพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งพัฒนาศักยภาพของตนทั้งทางโลก และทางธรรมอยู่เสมอเพื่อสร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เพราะการพัฒนาย่อมสามารถ รักษาให้คุณภาพทางจิตใจไม่เกิดความเสื่อมถอย สามารถปฏิบัติมั่นคงอยู่ในแนวทางนี้ด้วย ความเบิกบาน

เอกสารอ้างอิง

- ชะเอม แก้วคล้าย. (2547). สัทธรรมปุณฑริกสูตร. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
พระพรหมบัณฑิต. (2561). พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา.
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
วสิน อินทสระ. (2550). พุทธปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร: เม็ดทราย.
สุชาติ หงษา ดร. (2550). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

- เสถียรโพธิ์นันทะ. (2544). วิมลเกียรติคุณเทสสุตร. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- 佛陀教育基金会. (2555). 《佛学大辞典》. 台北: 财团法人佛陀教育基金会.
- 日本东京大藏经刊行会. (1998). 大正新修大藏经. 台北: 世桦印刷企业有限公司.
- 星云大师. (1995). 《人间佛教》. 高雄: 佛光山.
- 普慧莲社. (1981). 《授三归五戒八戒正范》. 香港: 普慧莲社.
- 杰操大师. (2002). 《入菩萨行论广解》. 台北: 大千.
- 林国营. (2550). 佛学大辞典. 台北: 台北: 财团法人佛陀教育基金会.
- 萧振士. (2017). 《六祖坛经轻松读》. 新北: 大喜文化.
- 越南佛学明月居士林. (2054). 授据家二众三归五戒正范合本. 越南: 华侨印刷公司.
- 释印顺. (2011). 《初期大乘佛教之起源与开展》. 北京: 中华书局.